

В. С. Лісовий, Г. О. Балл, О. А. Вусатюк

Воля

ВОЛЯ Слово «В.» у звичай. укр. мові використовують для позначення: а) ментал. особливості осіб та люд. колективів, наявність якої дозволяє їм регулювати свої псих. стани і процеси та скеровувати дії; б) як синонім до слова «свобода». Предметом розгляду у цій статті є В. у першому, а не в другому значенні (див. *Свобода*). Синонімію слів «воля» і «свобода» маємо в ін. слов'ян. мовах (польс. – swoboda, wola, wolność; чес. – svoboda, volnost). Ця синонімія не є повною, оскільки кожне з двох слів має власні відтінки значення. Одне з перших значень слова «В.» є хотіння, бажання (лат. volo – хочу, бажаю, voluntas – бажання, воля). Хотіння (бажання) і В. пов'язані між собою тим, що обидва явища стосуються спонук і мотивів дії, енергетики люд. душі. Попри пов'язаність В. і бажання існує важлива відмінність між ними: В. позначає таку «силу» (зусилля особи чи колективу людей), яка здатна блокувати дію найсильніших інстинктів та бажань. В. – не слухняний засіб задоволення інстинктів, потреб і бажань, а є наслідком свідомого ставлення особи чи колективу людей до цих спонук. Д. Г'юм визначив В. як «внутр. силу», завдяки якій ми здатні контролювати свої душевні стани та скеровувати тілесні дії. Коли ж слово «В.» використовують у значенні «свобода», то мають на увазі В., яка ґрунтується на усвідомленому виборі – виборі, який не продиктований дією таких внутр. чи зовн. чинників, які не знаходяться під свідомим контролем (див. [Автономія](#) та Гетерономія). Чим більше В. є наслідком дії внутр. чи зовн. чинників, які перебувають поза межами усвідомлення та оцінки, тим більше така В. є «сліпою». Але свідоме ставлення до спонук і навіть усвідомлення кращого стану душі та способу дії не робить людину вільною, якщо людина не здатна докладати вольових зусиль, щоб діяти. Ось чому навіть у тих європ. мовах, в яких слова «В.» і «свобода» не є синонімами (англ. will, volition – freedom; нім. Wille – Freiheit), поняття «В.» і «свободи» змістовно пов'язані.

Платонова метафора люд. душі у вигляді колісниці-трійки визначила осн. здатності люд. душі – розум, волю і чуттєвість (до чуттєвості Платон відніс не тільки сприймання, а також хотіння-бажання та почуття-пристрасті). У нашій оцінці влас. псих. станів, цілей та дій визначал. роль, з погляду Платона, відіграє розум. Так було започатковано першорядну важливість розуму у вольовому зусиллі. У середньовіч. християн. думці, унаслідок визнання переваги віри над розумом, ця антична традиція не мала продовження: віру і почуття

вважали найважливішим джерелом В. Особливо виразно це представлене у спрямуванні християн. думки, яке називають «християн. волютаризмом», або «філософією серця». У філософії Нового часу відбулося повернення до антич. погляду на провідну роль розуму у вольовому зусиллі. Але у 2-й пол. 19 ст. – 1-й пол. 20 ст. маємо реакцію на просвітниц. визнання кер. ролі розуму з боку представників філос. волютаризму, марксизму, екзистенціалізму та психоаналізу. Філософи-волютаристи (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше) вважали, що основою В. є неусвідомлені потяги. Філос. волютаризм, марксизм та психоаналіз показали, що розум може бути неусвідомленим прикриттям інстинктів, потреб, бажань, інтересів. Але ця «філософія підозри» була радше спрямована проти наїв. довіри до розумових формулювань: з неї не випливало заперечення ролі свідомості і розуму як важл. джерела В. Йшлося про знаходження способів протидії ілюзор. свідомості як джерела «сліпої» В. Навіть у марксизмі маємо наголос на В., яка повинна ґрунтуватися на «істинній», а не «хибній свідомості». Все ж ні К. Маркс, ні його послідовники не спромоглися адекватно розв'язати питання про способи відвернення «сліпої В.» (визнання того, що «воля пролетаріату» апріорно ґрунтується на «істин. свідомості», на противагу хибній, приховувала явну загрозу нічим не обмеженого волютаризму). Загалом наголос на важливості розуму і В. характеризує зх. філос. традицію і зх. цивілізацію. Наголос на важливості В. можна розглядати як одну з причин динамізму, характерних для зх. цивілізації. При цьому після Ф. Ніцше зростало усвідомлення важливості В. як основи буття будь-яких цінностей.

Серед найважливіших елементів поняття «В.» можна виділити такі: 1) суб'єкт В. – особа чи колектив людей, які докладають вольових зусиль. До колектив. суб'єктів В. належать різного роду колективи (від менших до більших, аж до нації чи людства), здатні поєднувати особисті вольові зусилля у спільну В. Питання про те, як формується колективна В., залежить від способів об'єднання осіб у різних колектив. утвореннях: в одних колективах провідну роль відіграє добре продумана організація і розподіл обов'язків, в інших – емоц. чинники, почуття єднання та солідарності. 2) Об'єкт В. – те, до чого прикладається вольове зусилля. Маємо відповідну лексику для позначення вольового зусилля, залежно від того, на що воно спрямоване: емоц. стани, пристрасті (стриманість, урівноваженість, розсудливість), повсякденна поведінка і практ. діяльність (цілеспрямованість, наполегливість, рішучість), сприймання (довільна увага, на противагу мимовільній), пізнання і мислення (зосередження). Відповідно говоримо про специфічність вольових зусиль у різних видах люд. діяльності: у повсякден. житті, наук. діяльності, у мистецтві, у політиці («політ. В.»), у спорті тощо. 3) Сила В. – кількісна характеристика, яка визначає розмір енергії вольових зусиль, яких докладає суб'єкт В. Вона є різною залежно від того, яких цілей особа чи колектив прагнуть досягати, та розміру тих перешкод, які повинні при цьому подолати. Чим більше напрям вольового зусилля збігається зі спонуками до дії (інстинктами, бажаннями, інтересами), тим менша сила В. потрібна для досягнення мети.

Проте існують різні види ослаблення В. – нездатності осіб чи колективів людей до здійснення задумів. З ослабленням сили В. пов'язують різні ступені безвілля – аж до патологічних, що є предметом дослідження в нейрофізіології, психології та психіатрії, які об'єднують під заг. терміном «абулія». 4) Напрямок вольового зусилля переважно характеризують як мету вольового зусилля (чого хоче досягти суб'єкт В., докладаючи вольових зусиль). Особливо важливим є скерування різних видів практ. діяльності на досягнення певних цілей (цілераціонал. діяльність). 5) Якість В. – оцінка того, наскільки вольове зусилля (передусім його напрям і сила) є наслідком свідомого ставлення до мотивів, які є джерелом В. Йдеться про крит. самосвідомість суб'єкта В. – про його здатність до розумової самооцінки, зокрема на рівні морал. почуття (совісті). Але рефлексивна, крит. свідомість є тільки передумовою кращого вибору дії, способу поведінки чи життя; тим часом В. є необхід. передумовою виконання дії чи способу поведінки. Віра та переконання наснажують В., але якість В. залежить від якості віри та переконання (догматизм чи фанатизм є джерелом «сліпої» В.).

Оцінка якості вольового зусилля є багатоаспектною у філософії В. Важл. обставиною є зв'язок В. із самосвідомістю та самооцінкою. Можна виокремити наступні найважливіші виміри якості В. По-перше, наскільки В. є наслідком автоном. дії суб'єкта В. Найважливішою передумовою автономності є негат. свобода: свобода від насильства, від зовн. втручання (правовий аспект якої в демократ. правових суспільствах зафіксований у вигляді особистих і колектив. прав). Хоча особа чи колектив людей здатні виявляти велику силу В. навіть коли їхня В. є зовні нав'язаною (напр., солдат, який виконує наказ командира), але назагал нав'язаність В. підважує її якість. По-друге, наскільки В. є автономною стосовно деяких внутр. детермінацій, які перебувають за межами крит. самооцінки. Відмінність та взаємопов'язаність між довільним та мимовільним є предметом вивчення у філософії та психології. З філос. дослідж. важливими є публікації П. Рікера, зокрема «Довільне та мимовільне» (1950), «Людина, яка помиляється», «Символіка зла» (обидві – 1960). Осн. думка в дослідж. «Довільне та мимовільне» полягає у взаєм. доповненні мимовільного та довільного у природі людини: і те, і друге є важливим і цінним для люд. життя. Оскільки людина залишається «напівпрозою» для себе, то мимовільне і усвідомлено-вольове водночас перебувають у постій. конфлікті. Людина – істота, яка за своєю природою здатна помилятися.

В. з низьким рівнем усвідомлення та крит. ставлення до мотивів дій – це «сліпа В». Питання про те, наскільки будь-яке рішення людини детерміноване (зовн. чи внутр. чинниками) і наскільки воно є наслідком самодетермінації, у філософії традиційно позначається як проблема «детермінізму та свободи В.». Тут неможливо охопити всі розроблені філософами концепції для розв'язання цієї проблеми (див. [Детермінізм](#)). По-третє, наскільки В. є проявом позитив. свободи. Позитивна свобода передбачає не тільки автономність суб'єкта В., а стосується змісту і якості тих мотивів, якими керується суб'єкт В.

У центрі уваги опиняються якості особистої та колектив. свідомості, насамперед етична оцінка мотивів – «добра В.», «зла В.». По-четверте, наскільки вольове зусилля є наслідком рац. практ. міркування (маємо справу з оцінкою дії під кутом зору досяжності поставленої мети та продуманості засобів її досягнення). В. є здатністю, яка стосується виконання дії, а не її рац. обґрунтування, але непродуманість дії різко знижує вірогідність успіху: невдачі породжують розчарування, а це підважує В., особисту чи колективну.

В. є предметом дослідж. психології, в якій існують різні її розуміння залежно від напрямків та концепцій. У традиц. психології В. часто розглядали як особливість (здатність) певних осіб та колективів людей, пов'язану з характером. Але у зв'язку з виникненням експерим. психології та критикою традиц. описової та інтроспектив. психології, набув поширення погляд, що В. – різновид дії та процесу. Цей підхід великою мірою відповідає повсякден. досвіду: В. пов'язана з зусиллям (дією), це зусилля має тривалість (безперервну чи перервну); процес може проходити крізь різні фази – долання вагання, прийняття рішення тощо. У першій третині 20 ст. унаслідок поширення об'єктивіст. (позитивіст.) підходів у психології В. прагнули пояснювати на основі спонук до дій – потягів та інстинктів (В. Мак-Дaugалл), на основі різного роду асоціацій: своєрід. продовженням асоціоніст. психології (В. Вундт, Г. Еббінгауз, Г.-Е. Мюллер) стали бігевіоризм та рефлексологія І. Павлова. Цей напрям був радше аналітичним, елементним: він зазнав критики з боку т. зв. ціліс. психології, одним із відгалужень якої є гештальтпсихологія. Критика в психології об'єктивіст. концепцій мотивацій та розгляд мотивів і В. у зв'язку з особистою та колектив. свідомістю, призвели до розгляду В. у зв'язку з тим сусп. і культур. середовищем, у якому виховується особа, та конкрет. ситуацією, в якій вона діє. Це посилило важливість соц. психології та антропології в дослідженні мотивів і В. Оскільки мотивації і В. можна адекватно зрозуміти тільки враховуючи внутр. світ людини, то поряд із когнітив. психологією (і в частковій опозиції до неї) у 2-й пол. 20 ст. посилювався вплив феноменол. та екзистенц. психології.

Проблемне поле дослідження В. міждисциплінарне: від нейрофізіології та психології до соц. і культур. антропології та філософії. Можна назвати деякі з проблем: а) яким чином і до якої міри сила В. (та відповідно слабовілля – абулія) детерміновані об'єктив. факторами – біологічними чи психологічними; б) до якої міри сила В. залежить від суспільно-культур. чинників (соц. і культурна антропологія), від виховання, навчання, тренування; в) наскільки і яким чином напрям вольового зусилля має узгоджуватися зі спонуками до діяльності (і як конфлікт між спонуками та мотивами впливає на ослаблення В.). Одним із напрямів сучас. досліджень є вивчення В. у контексті практ. міркування – прийняття рішення та його виконання.

Якщо залишити осторонь патол. форми абулії, то здатності осіб і колективів людей здійснювати певні дії та серії дій знач. мірою залежать від чинників антропол. характеру:

різні істор. суспільства мають власну структуру, яка визначає співвідношення між стереотип. поведінкою та енергією, спрямов. на зміну суспільства. Очевидним є прискорення динамізму зх. суспільств, пов'язаного з процесом модернізації та демократизації в Новий час європ. історії. Демократизація наголошує на важливості мас. волевиявлення, робить актуал. поняття «нац. В.». Змінюється тип людини: замість підданого, який кориться авторитар. владі, з'являється громадянин. Ці сусп. обставини спонукали до акцентування поняття В. у зх. філософії та сприяли появі волюнтаризму.

Українці вступили у 20 ст. пробудженням громадян. і нац. свідомості, найвиразнішим свідченням чого було утворення незалеж. демократ. держави. Унаслідок незгод (відсутності сформов. спіл. нац. В.) та внаслідок агресії з боку комуніст. Росії цей процес було перервано. В укр. філософії, публіцистиці та словес. мистецтві перших десятиліть 20 ст. маємо наголоси на понятті «В.» (особливо показовим з цього погляду є волюнтаризм у публіцистиці Д. Донцова). Після розпаду СРСР і проголошення незалеж. України проблема долання успадков. стереотипів вірнопідданості, зневолення набула першоряд. суспільно-політ. важливості. Простого усвідомлення негат. успадкувань виявилось недостатньо для подолання вкорінених звичок на рівні мас. психіки і поведінки. Становлення громадян. свідомості не зводиться до усвідомлення людиною своїх прав: йдеться про появу людини, здатної на рівні вчинку захищати свої права та об'єднувати індивідуал. зусилля в колективні для ефект. контролю над владою. Найширше поєднання індивідуал. воль здійснюється на рівні нац. самосвідомості і нац. В. (див. *Нація*). Нац. свідомість тільки тоді стає діял. чинником демократ. самоврядування, коли народ набуває здатності до успіш. спіл. дій. Йдеться не лише про здійснення вибору в просторі негат. свободи, а про якість тієї особистої чи колектив. свідомості, від якої залежить зміст вибору. Поєднання крит. самосвідомості з енергією колектив. дії забезпечує успішність демократ. перетворень. У сучас. Україні перетворення у свідомості та в мотиваціях, пов'яз. зі становленням укр. політ. нації, є предметом мист., публіцист. і теор. осмислення – у філософії, психології та ін. гуманітар. науках.

Воля – здатність людини до втілення в життя, попри наявні перешкоди, своїх свідомих намірів (зокрема тих, що відображають рішення, прийняті в результаті розмірковувань). В. традиційно розглядають як одну з осн. (поряд із розумом і почуттями) сторін свідомого псих. життя людини. Вона є одним з атрибутів особистості, а її виховання – важливим напрямом пед. сприяння особистіс. розвитку. Впродовж істор. розвитку філос. та психол. думки запропоновано декілька тлумачень поняття «В.», які можна звести до 3-х основних. За першим тлумаченням, В. – свідоме керування особою своєю поведінкою, тобто вольова поведінка – довільна, виконувана згідно зі свідомим наміром особи, поведінка, що знаходить вияв у гальмуванні звич., спонтан. поведінк. актів. Друге тлумачення ототожнює з В. лише таку довільну поведінку, що для свого успіш. здійснення потребує подолання

перешкод – зовн. (фіз. чи соц.) або внутрішніх. Останні можуть бути зумовлені браком ресурсів, потріб. для реалізації наміру, – відносно сталим (у разі обмеженості фіз. можливостей, систематизов. спец. знань, необхід. якостей псих. процесів – сприймання, пам'яті, уяви тощо) або тимчасовим (напр., за несприятл. функціон. стану, пов'яз. із втомою); конкурентними мотивами, що спонукають до поведінки, несуміс. із вказаним наміром. Психол. передумовами подолання названих перешкод є вольові якості особистості: цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, витримка тощо. Найчіткіше визначає місце В. у системі складників психіки третє тлумачення, за яким гол. чинником подолання особою перешкод є сильний мотив, що знаходить вияв у відповід. емоціях, які часом сягають сили пристрасті, котра долає найсильніші перешкоди. Вольова поведінка, за цим визначенням, проявляється лише при боротьбі мотивів. Ця ситуація регулюється особою таким чином, щоб підсилити мотиви, співзвучні зі свідомим наміром, і послабити ті, що протидіють реалізації останнього, – це дає змогу здійснити вчинок, відповід. вказаному намірові. Функціонування В. зумовлюється системою значущих для особи цінностей, тих соціокультур. (зокрема морал.) норм і переконань, якими вона керується.

Воля політична – бажання і здатність політичного суб'єкта (народу, державного органу і держави в цілому, партії, руху, окремої особистості) діяти в напрямку свідомо поставленої мети, переборюючи внутрішні і зовнішні перешкоди. В. п. виражається у вигляді побажання, владної вимоги, наказу чи розпорядження. Вольові рішення приймаються особисто тими, хто має владу. Осн. функції В. п.: мобілізація й інтеграція сусп. потенціалу (внутр. функції); орієнтація і регулювання ходу сусп. процесів (зовн. функції). Сусп. думка сформулювала два поляр. підходи до проблеми В. п. Відповідно до вчення Ф. Ніцше, єдиною цінністю життя є воля до влади, тому що це і є саме життя. Реліг. мораль, що утішає невдах, повинна загинути – тоді загинуть і самі невдахи. Позиція слов'янофілів – бачити у владі не привілеї, а сусп. повинність. Влада не є самоціллю і самоцінністю, вона розуміється не як право чи однобічна всепідпорядковуюча В. п., а як тяжкий борг, служіння і самопожертва, при чому і пануючий, і підвлад. є служителями однієї ідеї, прагнучи до спільної мети.

Заг. джерелом вольового акту є потреби людини. Власне воля формується у єдності двох начал: боротьби внутр. мотивів і установок діяльності; подолання зовн. труднощів і перешкод. Конкретні умови реалізації В. п. можуть бути продиктовані як домінуванням одного з даних начал, так і їхнім поєднанням. Розгортання вольового акту відбувається у наступ. послідовності: виникнення спонукання і постановка мети; мотивація, боротьба мотивів, проблема вибору; планування, ухвалення рішення; реалізація його в дії. Однак на практиці ряд етапів може випасти, і тоді вольовий акт здатний виражатися спонтанно, без будь-яких обґрунтувань.

Фактор В. п. є основою політ. дії. Політика, позбавлена вольового начала і продиктована одними поточ. потребами, є безперспектив., безсистем. і хаотичною. В. п. здатна ефективно контролювати сусп. процеси лише за наявності цілісного, фундам., відкритого критиці знання.

Політ. влада – тип відносин між панівною елітою і підлеглими їй групами. Еліта володіє монополією на кер-во, тому саме її В. п. в остаточ. підсумку є переважною, навіть якщо при цьому доводиться переборювати опір певної частини суспільства. Еліти привласнюють собі право говорити від імені всіх елементів політ. системи. Вони постійно зайняті пошуками принципів легітимності, що виправдали б їхнє панівне положення в системі. Маса приймають заг. В. п. еліти і підкоряються її вимогам поза залежністю від своєї згоди з нею, тому найважливішим фактором підтримки В. п. виступає примус (насамперед правовий), без якого влада еліт була б неміцною і постійно страждала б від неповаги мас. В. п. може базуватися на авторитеті або ж оформлюється на основі певної ідеол. платформи. В. п. еліт реалізується гол. чином через бюрократ. апарат, що постійно займається веденням держ. справ. Коли між елітою і бюрократ. апаратом немає єдності цілей, то останній може саботувати виконання будь-якого заг. плану. Якщо на закони не накладається цільна В. п., то сама їхня наявність чи відсутність нічого не визначає.

В. п. завжди спрямована на придбання, збереження і збільшення влас. влади. Для того, щоб В. п. еліт працювала не лише на них самих, але й на сусп. інтереси, повинна бути сформована політ. система, заснована на трьох осн. принципах: політики повинні вміти акумулювати реал. сусп. інтереси; повинні діяти стійкі культурні і соц. норми, що визначають правила чесної політ. конкуренції; результати політ. конкуренції еліт повинні підтверджуватися колектив. В. п., яка однак може бути суперечливою. У статті 21 Заг. декларації прав людини, прийнятої ГА ООН у 1948, зазначено, що «воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна знаходити своє вираження у період. і нефальсифіков. виборах, що повинні проводитися при заг. і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж за допомогою ін. рівнознач. форм, які забезпечують свободу голосування».

Рекомендована література

1. P. Ricoeur. *Le volontaire et l'involontaire*. Paris, 1950;
2. Хекгаузен Х. *Мотивация и деятельность* / Пер. с нем. Т. 1. Москва, 1986;
3. Шопенгауер А. *Мир как воля и представление* / Пер. с нем. Т. 1. Москва, 1993;
4. Фромм Э. *Психоанализ и этика* / Пер. с нем. Москва, 1993;
5. Ницше Ф. *По ту сторону добра и зла* / Пер. с нем. Москва, 1998;
6. Джемс В. *Прагматизм* / Пер. с англ. К., 2000. Москвичев С. Г. *Мотивация, деятельность и управление*. К., 2003;

7. Сверстюк Є. На хвилях Свободи. Лц., 2004.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Москва, 1946;
9. Котырло В. К. Развитие волевого поведения у дошкольников. К., 1971;
10. Селиванов В. И. Воля и ее воспитание. Москва, 1976;
11. Василюк Ф. Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций. Москва, 1984;
12. Бех І. Д. Від волі до особистості. К., 1995;
13. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции. Москва, 1998;
14. Маноха І. П. Вчинковий смисл психологічних феноменів: феномени мотиваційні // Основи психології: Підруч. К., 1999;
15. Москвичев С. Г. Мотивация, деятельность и управление. К.; Сан-Франциско, 2003.

Бібліографічний опис:

Воля / В. С. Лісовий, Г. О. Балл, О. А. Вусатюк // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-29655>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).